

“GO‘RO‘G‘LI” DOSTONIDA URF-ODAT VA MAROSIMLARNING ETNOPOETIK XUSUSIYATLARI

Olimova Sevara Iskandarovna

Ma`mun-Universiteti “Tarix” yo`nalishi magistranti

E-mail: olimovasevara314@gmail.com

Matkarimova Nazokat Maksudovna

Ma`mun-Universiteti Tarix fanidan falsafa doktori, PhD, dotsent

E-mail: ms.mnm.79@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20528037>

Annotatsiya. Tezida “Go‘ro‘g‘li” dostonida urf-odat va marosimlarning etnopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tahlil markaziga doston matnida xalqning ijtimoiy hayoti, marosimiy tafakkuri, oilaviy munosabatlari, alpga xos rasm-rusumlari hamda e‘tiqodiy qatlamining badiiy ifodalanish usullari qo‘yiladi. Etnopoetik yondashuv asosida urf-odat va marosimlar faqat etnografik detal sifatida emas, balki syujetni harakatga keltiruvchi, qahramon xarakterini ochuvchi va xalq dunyoqarashini poetik shaklda mujassamlashtiruvchi omil sifatida talqin etiladi. Doston materialida tug‘ilish va yo‘rgaklash bilan bog‘liq e‘tiqodiy tasavvurlar, nikoh oldi va nikoh marosimlari, qirq kunlik to‘y, duo-olqish, sovchilik, alp jamoasi sifatida “qirq yigit” instituti, mehmon kutish odobi hamda ramziy sonlar tizimi poetik mazmun kasb etishi ko‘rsatiladi. Natijada “Go‘ro‘g‘li” dostoni xalqning urf-odat va marosimlarini oddiy qayd etmaydi; ularni qahramonlik estetikasi, mifologik qatlam va ijtimoiy ideal bilan uyg‘un holda badiiy modelga aylantiradi, degan xulosaga kelinadi.

Kalit so‘zlar: Go‘ro‘g‘li, doston, etnopoetika, urf-odat, marosim, sovchilik, nikoh, duo-olqish, qirq yigit, xalq dunyoqarashi.

KIRISH

Folklor matnlarida urf-odat va marosimlar xalqning tarixiy xotirasi, ma‘naviy tajribasi va ijtimoiy o‘zini anglash shakllaridan biri sifatida yashaydi. Etnografik manbalarda urf-odat, udum, marosim va an‘ana tushunchalari xalqning avloddan avlodga o‘tuvchi tajribasi, qarashlari va ramziy amaliyoti bilan bog‘lanadi; folklor esa ana shu qatlamni badiiy shaklda saqlovchi asosiy maydonlardan biri sanaladi. Oygul Axmedova urf-odat va marosimlarning folklor san‘atida ifodalanishini milliy merosning muhim ko‘rinishi sifatida baholaydi; Oxunjon Safarov esa o‘zbek folklorini xalqning tarixiy-madaniy ongini mujassamlashtiruvchi badiiy tizim deb talqin qiladi. Shu sababli dostonlarni etnopoetik nuqtayi nazardan o‘rganish tarixiy-turmushiy tafsilotlarni sanash emas, balki ularning matn poetikasida qanday vazifa bajarayotganini aniqlash demakdir.

“Go‘ro‘g‘li” turkumi o‘zbek epik an‘anasining eng yirik qatlamlaridan biri hisoblanadi. Turli manbalarda turkum tarkibiga oltmishdan ortiq, ayrim hisoblarda yuzdan ziyod doston kirishi, uning Xorazm va umumo‘zbek versiyalari mavjudligi, syujetlar silsilasi qahramonning tug‘ilishi, bolaligi, Chambilning barpo bo‘lishi, nikoh safarlari va alp jamoasining harakati bilan bog‘lanishi qayd etiladi. “Go‘ro‘g‘li” haqidagi darslik va ilmiy izohlarda doston xalqning urf-odatlarini, an‘analari, ijtimoiy-ma‘naviy qarashlari va qadriyatlarini yorituvchi katta epik maydon sifatida tavsiflanadi¹.

¹ Axmedova O. O‘zbek marosim-udumlarining etnohududiy xususiyatlari. Toshkent: O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti, 2019. 123 b.

Etnopoetika tushunchasi mazkur tezisda etnik-madaniy belgilar, rasm-rusumlar, marosimiy tasavvurlar va ijtimoiy xulq me'yorlarining badiiy matn ichida poetik vazifa kasb etishi ma'nosida qo'llanadi. "Go'ro'g'li"ni ana shunday yondashuvda o'qiganda tug'ilish, yo'rgaklash, homiy avliyolar, sovchi qo'yish, nikoh, qirq kunlik to'y, duo-olqish, alp jamoasi, safar va ot bilan bog'liq qatlamlar syujetning etnopoetik kodiga aylanadi. Doston hodisalari xalq hayotining nusxasi emas; ular xalq ongida qadriyat darajasiga ko'tarilgan urf va marosimlarning estetik qayta ishlangan shaklidir.

ASOSIY QISM

"Go'ro'g'li" dostonining etnopoetik tizimida tug'ilish marosimi alohida o'rin tutadi. Darslikdagi izohlarda Go'ro'g'lining tug'ilishi g'ayritabiiy hodisa sifatida talqin qilinadi; qahramon go'rda tug'iladi, Xizr alayhissalom va chiltanlar uning yo'rgaklanishi hamda saqlanib qolishida ishtirok etadi. Turdimovning initsiatsiya haqidagi tadqiqotida ham "Go'ro'g'li"ning alp sifatida "qayta yaralishi" g'or, tog', buloq, eranlar va homiy kuchlar bilan bog'liq talqin qilinadi. Bu qatlam oddiy biologik tug'ilish emas, marosimiy-qahramonlik tug'ilishidir². Tug'ilish motivi orqali xalq tasavvurida kelajakdagi bahodirning favqulodda maqomi oldindan belgilab qo'yiladi; yo'rgaklash, homiy kuchlarning paydo bo'lishi, qahramonning boshqacha tug'ilishi esa marosimning poetiklashtirilgan ko'rinishi vazifasini bajaradi. Demak, dostonning boshlanishidayoq tug'ilish odati mifologik-marosimiy mazmun kasb etib, qahramonning keyingi alp hayotiga ramziy asos yaratadi.

Tug'ilish bilan bog'liq qatlamni initsiatsiya marosimidan ajratib bo'lmaydi. Turdimovning maqolasida qahramonning alp sifatida qayta tarbiya topishi initsiatsiya bosqichlari bilan bog'lanadi; g'or, tog', suv, homiy eranlar va Xizr obrazi shu jarayonning uzviy unsurlari sifatida tahlil qilinadi. Folklor poetikasida initsiatsiya ko'pincha shaxsning odatiy holatdan ajralib, alohida maqomga ko'tarilishini anglatadi. "Go'ro'g'li"da mazkur hodisa urf-odat va e'tiqodiy tasavvurlar sintezi ko'rinishida keladi: qahramon biologik avlodning oddiy vakili emas, elni tiklaydigan, nomus va tartibni qayta o'rnatuvchi alp maqomiga kiradi. Bunday talqin dostonning etnopoetik xususiyatini ochadi, chunki unda marosimiy o'tish real ijtimoiy rasm-rusumdan ko'ra kengroq ma'noga ega bo'lib, qahramonlikning badiiy legitimatsiyasiga xizmat qiladi.

Dostonning ikkinchi yirik etnopoetik qatlami nikoh oldi munosabatlari va oilaviy marosimlar bilan bog'liq. "Adabiyot" darsligidagi tahlilda Rayhon arabning Xoljuvonga sovchi qo'ygani, Ahmadbek ham sovchi qo'yib uni olgani alohida qayd etiladi. Sovchilik doston matnida oddiy syujet turtkisi emas; u ijtimoiy legitimlikning belgisidir. Sovchi qo'yish orqali nikohning rasmiy va jamoaviy maqomi tasdiqlanadi, shu bilan birga Rayhon arabning Xoljuvonni olib qochish niyati aynan ana shu me'yor buzilishi sifatida ko'rinadi. Qarama-qarshilikning dramatik kuchi ham shu yerda tug'iladi: biri rasm-rusm asosida qurilgan nikoh modeli, ikkinchisi esa kuch va xohishga tayangan noqonuniy egallash istagi. Etnopoetik nuqtayi nazardan qaralganda, doston nikohning xalq me'yoriga muvofiq shaklini ma'qullaydi, marosimiy tartibni buzuvchi harakatni esa salbiy kuchlar maydoniga chiqaradi.

Nikoh marosimining yakuniy bosqichi doston poetikasida yanada ravshan aks etadi. "Go'ro'g'lining tug'ilishi"ga doir darslik materialida Go'ro'g'libek bosh bo'lib, Zaydinoyini

² Turdimov Sh. "Go'ro'g'li" ("Ko'ro'g'li") dostonida initsiatsiya talqini // Oltin bitiglar — Golden scripts. 2020. № 3. B. 27–37.

“podsholik rasm-qoidasi bilan” Ahmadbekka nikoh qilib bergani, soʻng “qirq kunlik toʻy-tomosha” boʻlgani aytiladi. Ushbu detail etnopoetik jihatdan nihoyatda muhim³. Birinchidan, nikohning “rasm-qoida” asosida oʻtkazilishi marosimning huquqiy va jamoaviy tabiati borligini koʻrsatadi. Ikkinchidan, qirq kunlik toʻy qadimiy marosim tafakkurida “qirq” sonining muqaddas va mukammallikni anglatuvchi ramziy kuchiga ulanadi. Uchinchidan, toʻy faqat ikki shaxsning birlashuvi emas, el va shahar miqyosidagi ijtimoiy voqea sifatida tasvirlanadi. Demak, toʻy “Goʻroʻgʻli”da oilaviy marosim boʻlish bilan birga siyosiy va ijtimoiy legitimlik marosimi sifatida ham poetiklashgan.

Qirq soni dostonning boshqa qatlamlarida ham marosimiy-estetik qiymat kasb etadi. “Goʻroʻgʻli” turkumiga bagʻishlangan izohli maqolada qirq yigit obrazining markaziy oʻrin tutishi, baxshilar dostonlar sonini ham koʻpincha “qirq” bilan ifodalashi qayd etiladi. Dostonlar sharhida qirq yigit Goʻroʻgʻli atrofida ixtiyoriy ravishda uyushgan alp jamoasi, turli urugʻ va elat vakillarining birlashgan qudrati sifatida izohlanadi. Bu yerda “qirq” oddiy sanoq emas; u marosimiy-mifologik butunlik, jamoaviy quvvat va epik mukammallik belgisiga aylanadi. Turkiy epik anʼanada qirq sonining takrorlanuvchi xususiyati maʼlum; “Goʻroʻgʻli”da esa u alpning shaxsiy qudratini emas, uning atrofida shakllangan ijtimoiy-maʼnaviy ittifoqni ifodalaydi. Shu sabab qirq yigit instituti urf-odatlar tizimidagi jamoaviylik va sadoqat meʼyorining poetik modelidir.

Duo va olqish ham doston etnopoetikasining barqaror unsurlaridan sanaladi. “Adabiyot” darsligidagi parchada Ahmadbekning Goʻroʻgʻlibekka “Umring uzoq, davlating behisob boʻlsin, tuproq ushlang, oltin boʻlsin” tarzidagi duolari keltiriladi. Folklor poetikasida bunday olqishlar shunchaki hissiy izhor emas; ular keksaning roziligi, qahramonning ijtimoiy maqomini tan olish, ezgu tilak orqali baraka yuklash va maʼnaviy merosni topshirish marosimidir. Parchada Ahmadbekning podsholik, beklik ishlari va boylikni Goʻroʻgʻliga topshirishi duo bilan yonma-yon keladi. Natijada duo-olqish siyosiy hokimiyatni va oilaviy-ishtimoiy vorislikni muqaddaslashtiruvchi nutqiy marosimga aylanadi. “Goʻroʻgʻli”dagi bunday epizodlar xalqning ogʻzaki duosi va hokimiyatni eʼtirof etish odati bir-biridan ajralmaganini koʻrsatadi⁴.

“Goʻroʻgʻli”ning etnopoetik tizimida alp hayotiga xos rasm-rusumlar ham muhim. Turkumga bagʻishlangan umumlashtiruvchi maqolada Goʻroʻgʻlining qirq yigitlari turli urugʻ va qabilalardan uyushgan bahodirlar ekani qayd etiladi; dostonlar silsilasida Chambil, Gʻirot, alp safarlari, nikoh safarlari, qirq yigit va qirq qiz kabi obraz-motivlar oʻzaro bogʻlovchi vosita boʻlib xizmat qiladi. Bularning barchasi alp jamiyatining oʻz urfini bildiradi: safar, bazm, qurol, ot, sadoqat, elga xizmat, qasamyodga yaqin ruh. Mazkur qatlamda urf-odat maishiy marosimdan kengayib, harbiy-ijtimoiy institut darajasiga koʻtariladi. Goʻroʻgʻli va uning yigitlari bilan bogʻliq rasm-rusumlar xalqning alp idealini ifodalaydi; alpga xos xulq esa etnopoetik meʼyor sifatida tasvirlanadi⁵.

XULOSA VA MUNOZARA

“Goʻroʻgʻli” dostonida urf-odat va marosimlar etnografik detal sifatida emas, poetik tuzilmaning faol unsuri sifatida namoyon boʻladi. Tugʻilishning gʻayritabiiyligi, Xizr va chiltanlar

³ Safarov O. Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi. Toshkent: Musiqa, 2010. 368 b.

⁴ Goʻroʻgʻli [Matn]: oʻzbek xalq dostonlari. Toshkent: Choʻlpon nomidagi NMIU, 2017. 448 b.

⁵ Toʻxliyev B., Karimov B., Usmonova K. Adabiyot. 11-sinf. I qism: darslik-majmua. Toshkent: “Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. 200 b.

bilan bog'liq yo'rgaklash va homiylik, sovchilik, podsholik rasm-qoidasi asosidagi nikoh, qirq kunlik to'y, duo-olqish, mehmon kutish odobi, qirq yigit instituti kabi qatlamlar xalqning marosimiy tafakkurini badiiy ko'rinishda mujassamlashtiradi. Ular syujetni harakatga keltiradi, qahramonning ijtimoiy va ma'naviy maqomini belgilaydi, xalq idealini estetik shaklda mustahkamlaydi. Shu jihatdan "Go'ro'g'li" epik olami urf-odatlarining oddiy aks-sadosi emas, ularning qahramonlik poetikasi bilan qayta ishlangan modeli sanaladi.

Tahlil natijasi bir muhim xulosaga olib keladi: "Go'ro'g'li" dostonini etnopoetik nuqtayi nazardan o'rganish xalq hayotining tashqi tasvirini emas, o'sha hayotni tartibga solgan qadriyatlar tizimini anglash imkonini beradi. Nikoh, duo, mehmondo'stlik, alp jamoasi, ramziy sonlar va homiy kuchlar bilan bog'liq qatlamlar doston poetikasida elning ijtimoiy idealini shakllantiradi. Shuning uchun "Go'ro'g'li" nafaqat qahramonlik eposi, balki xalqning urf-odat va marosimlari estetik xotirasini saqlagan yirik badiiy hodisadir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Axmedova O. O'zbek marosim-udumlarining etnohududiy xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, 2019. 123 b.
2. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent: Musiqa, 2010. 368 b.
3. Turdimov Sh. "Go'ro'g'li" ("Ko'ro'g'li") dostonida initsiatsiya talqini // Oltin bitiglar — Golden scripts. 2020. № 3. B. 27–37.
4. Go'ro'g'li [Matn]: o'zbek xalq dostonlari. Toshkent: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2017. 448 b.
5. To'xliyev B., Karimov B., Usmonova K. Adabiyot. 11-sinf. I qism: darslik-majmua. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. 200 b.